

Prohászka, a szociális apostol

SZABÓ FERENC

Halálának 70. évfordulójára emlékezve

1931-ben született Kálócán. Jezsuita szerzetes. Egyetemi tanulmányait 1953–56 között az ELTE francia-magyar szakán folytatta. További rendi tanulmányait Leuvenben és Párizsban végezte. 1967-től több mint huszont évig a Vatikáni Rádió magyar adásait szerkesztette. 1992-ben hazatelepedett. A Távlatok főszerkesztője. Pázmány Péter és Prohászka Ottokár életművének feldolgozásával foglalkozik.

Kiáltvány a szociális kérdésről

Prohászka Ottokár (1858–1927) kétségkívül a 20. századi magyar katolicizmus legnagyobb alakja, a századforduló katolikus újjászületésének vezéregyénisége. Ezt nemrég leszögezte Gergely Jenő is *Prohászka Ottokár* című jelentős könyvében. Ha esetleg bizonyos pontokon vitatható is életműve, azt még ellenfelei is elismerhetik, hogy messze megelőzte kortársait a szociális kérdésben tanúsított érzékenységben, haladó társadalmi tanításában. Az ún. keresztényszocialista mozgalomnak is fő egyházi képviselője; Giesswein Sándor és mások, például a két háború között működő jezsuiták, Kerkai Jenő és Varga László is ebbe a prohászkaival vonalba illeszkednek.

Hét éves római tanulmányait befejezve Prohászka Esztergomból figyeli a nyugati szellemirányzatokat. XIII. Leó szociális eszméit hirdeti a 90-es évek elejétől: kivonatos fordításban kiadja a *Rerum novarumot*, és Leó pápa beszédeit és leveleit is magyarra fordítja. Három és fél évtizeden át azokat a szociális eszméket terjeszti, és igyekszik gyakorlatba is átvenni, amelyeket a pápák kifejtenek a *Rerum novarumtól* a *Centesimus annusig*. A Magyar Püspöki Kar *Igazságosabb és testvériesebb világot!* című körlevelében is számos párhuzamot találunk Prohászka köteteit forgatva.

Száz évvel ezelőtt egy Esztergomban kiadott kis füzetben (amely aztán megjelent a Néppárti Naptárban), *Kinek higgyen a munkás?* címmel, kiáltványnak is beillő stílusban hirdeti, hogy „mozog a föld”: „Mit ér a politikai szabadság, ha nincs mit enni? Mit ér a testvériség, ha az egyik testvér leeszi a pecsenyéről a húst; s a másiknak odadobja a csontot? Mit ér az egyenlőség a törvény előtt, ha az egyik fogpiszkálóra és csipkére többet költöhet, mint a másik lakásra, élelemre, családjára? Az idők járása nehéz; a szegénység úgy terem, mint a gomba, s a megélhetés gondja oly sötét folt, amely mint a nyári délutánon a vihar felhője, nőttön-nő, s elborítja a munkásember egét egészen. Korunk nagy betegsége az, hogy terjed a szegénység; ez pedig nagyobb izgató minden emberfiánál...” Az önzés „féktelen, mint a tengeri vihar, s a pénzt, akciákat, értékpapírokat s a munka jövedelmét magas hegyhullámmá söpri össze, s néhány Rotschild-félének az ölébe dönti; a vége az, hogy a munka folyik, millió és millió ember dolgozik, de a pénz javarészben nem a munkásoké, hanem másoké.” (ÖM 22, 29)

Tovább elemezve a magyar helyzetet, a fiatal Prohászka rámutat arra, hogy a munkástömegeket az igazságtalan helyzettel szembeni lázadás mozgatja; hogy igenis van Magyarországon szociális kérdés; hogy tengernyi a baj; hogy kétségbeejtő a paraszt, a kisiparos meg a kispazda sorsa, és hogy a szociáldemokrácia hódítja meg a szegény tömegeket. „Mit akar hát voltaképp a szociáldemokrácia? Száz szónak is egy a vége: új világot akar. Jól teszi, mondom én rá; huncut, aki mást akar. (...) Éljen! Ezt mi is mondjuk! Új világot akarunk; a bajokat orvosolni kívánjuk; csak az a kérdés, hogy hogyan. Az eszközökben van különbség; a szociáldemokrácia oly világot akar, amely soha sehol sem létezett; de veri a mellét, hogy neki sikerül azt megteremteni. Álmodik szegényke... (22,33).

A liberalizmus kritikája

Ezután a liberalizmusról rántja le a leplet: „A liberalizmus nem tud egyebet, mint azt, hogy szabadságról dudál. Teljes szabadság, féktelen konkurencia, ez az ő jellegje; ez pedig annyit jelent, hogy aki bírja, az marja. S ki az, aki bírja? Hát akinek pénze van. Tehát aki győzi pénzzel, tőkével, annak van szabadsága; az marja és kimarja a gyöngét; annak hódol minden, s a munkásnép olyan lesz, mint a futóhomok; védelem nélkül, szervezkedés nélkül kóborol; keres munkát, eladja magát; a nagy tőke meg féktelen versenyben csak a nagyobb nyereségre néz...” (22,38). „Hol az igazi gyógyszer? — Megmondom egy szóval: a keresztényszocializmusban.” S Prohászka megmagyarázza, mit jelent a szocializmus és a „keresztény” jelző: „Azért kell szocializmus, vagyis társas szövetkezés, mert az egyes ember meg nem állhat, s elfújja őt a gazdasági verseny; de azért is, mert az embert társadalomba teremtette az Isten, hogy ne legyen porszem, hanem hatalmas épület, hogy ne legyen széltől söpört, földönfutó levél, hanem törzsökös tölgyfa. Az emberiség egy nagy test; az emberi társadalom nagy szervezet, közvetkezőleg a gazdasági téren is szervezettnek, összefüggő testületnek kell lenni; s ezt a célt a szövetkezés által érjük el.” És mit jelent a „keresztény”? „Jelenti a keresztény igazságokat: a vallást, az erkölcsöt; névszerint a szeretetet, mértékletességet, igazságosságot, türelmet és türelmességet, melynek a kereszténység egyedüli biztos alapja, s melyek nélkül társadalmat, összetartást, egyetértést, szövetkezést teremteni nem lehet.” (22,41) Prohászka tehát elsősorban a szövetkezést sürgeti, valamint a munkást védő, emelő, művelő törvényhozást. „Éljen a keresztény-szociális reform!” — fejezi be kiáltványát.

Ugyancsak száz évvel ezelőtt íródott és a Magyar Sionban jelent meg *Az egyház demokráciája* című cikke (10,36), amelyet Prohászka elsősorban a papságnak szánt. Itt ismét a modernség, a haladás felé nyitott reformer mutatkozik be.¹ Gergely Jenő írja, az említett cikkről: „Aligha lehetne ennél szemléletesebben megfogalmazni az egyház és a nép korunkbeli kapcsolatát, Prohászka elkötelezettségét, a haladás és a demokrácia mellett. A sorok máig aktuálisak, bár a világegyház vonatkozásában a II. Vatikáni zsinat

¹Azt másutt megmutattam, hogy Prohászka modern volt, de nem modernista a X. Piusz által 1907-ben elítélt modernizmus értelmében: *Prohászka ébresztése*, 1996 Bp. 73–175.

Az egyház reformja

²Gergely Jenő:
Prohászka Ottokár, Bp.
1994, 52.

Kritikája Marxról

már erre vett irányt. Elképzelhető, milyen meglepetést keltettek ezek az írások, ezek a mondatok, a még csak nem is polgárosodott magyar katolicizmusban és a feudális előjogai és kiváltságai sáncai mögé húzódozó posztjoezefinista magyar egyházban?”²

Vizsgáljuk meg kissé közelebbről Prohászkanak Marx tanítását megrostáló, elmélyült tanulmányait. Száz évvel ezelőtt tette közzé a Magyar Sionban *Marx Károly nemzetgazdasági alapelvei* című dolgozatát, (ÖM 11,128kk) amely a tudományos tisztesség és tárgyilagosság dokumentuma. Prohászka észreveszi azt is, ami Marx tanában pozitívum, részizagság. Egy másik, 1896-os tanulmánya, *A szociális theória hadi állása*, átfogó helyzetkép. Miután összefoglalta a történelmi materializmus tételeit, ezt írja:

„Senki sem tagadhatja, hogy a szocializmusnak ez a fölfogása nagyon sok igazat tartalmaz, s legyen szabad az igazság néhány fölcskillanó gyöngyére figyelmeztetnem is. (...)

1. Igaz először is az, hogy a munka a munkaeszközöktől függ, a munkaeszközök kifejlése pedig a technika haladásával tart lépést...

2. Másodszor igaz, hogy a tőke a gépeket hatalmába keríti, s a termelés hasznát a maga részére monopolizálja, s így a munka tényleg a tőkének szolgál...

3. Harmadszor az is igaz, hogy a korszerű eszmék a társadalmi szükségletekből valók, oly értelemben, hogy nincs talajuk a társadalom szükségletein kívül. Így például dacára a kereszténységnek, mily sokáig maradt érthetetlen az evangélium tana az egyenlőségről; érthetetlen annyira, hogy a rabszolgaság századokon tartotta fenn magát bele egész a VIII. századba.

4. Negyedszer igaza van a történelmi materializmusnak abban is, hogy a munkának, a termelésnek fejlődésében vannak korszakok, melyek a szenvedés, az elszegényedés és az egyenlőtlenség korszakai. E korszakokat az eszmék nem számúzhetik a világból. Ilyen a kapitalista termelés jelen szakasza...”

De ezek után Prohászka jelzi a marxizmus *tévedéseit* és *hibáit* is.

„1. Hiba lenne az, hogy minden eszmét a termelésből s az élet anyagi szükségleteiből eredeztet. Marx e hibába azért esett, mert szörnyű exkluzív volt; sohasem tekintett másra, mint az anyagi létnek közvetlen, anyagi föltételeire; az erkölcsöket, az eszményeket pedig ezekből magyarázta. Előtte a vallás, az erkölcs, a jog merő funkciója az élet szükségleteinek...”

2. Hiba a történelmi materializmusban az is, hogy az eszméket megveti, és eltagadja tőlük, hogy a társadalmi fejlődés útjára befolyással legyenek. Természetes dolog, ha az eszmék csak függvények, akkor nem csinálhatják meg azt, amitől függenek. De ha az eszméknek örök értékük és független forrásuk van, vajon nem igazíthatják-e az értelmes embereket a társadalom sorsának javításában?” — Prohászka hozzát teszi, hogy maga a szocializmus is eszmékkel akar hatni a társadalomra: „...általában az egész tőke-

uralom megítélése min fordul meg? Nem-e az eszmék villámló anathémáján, mely régóta végig dörög a világon s óvja az emberséget, hogy ne nyugodjék ebbe bele?” (11,117–120)

Prohászka nem tagadja, hogy van egy bizonyos gazdasági determinizmus, és hogy a tőkés társadalom lényegén édeskeveset változtatnak az eszmék; bizonyos fázisokat nem lehet átugrani a fejlődésben. E ponton ő realistább a materialista Marxnál. „Marx is, Engels is csalódtak, amikor előre megjósolták vagy legalább is kilátásba helyezték, hogy ennyi meg ennyi év alatt a kapitalista produkció lejárja magát és csődöt mond. Marx Károly értéktörvényét is mennyire elhomályosítják a versenyárak (Konkurrenz-Preise), úgy hogy igen méltányos gondolkodók is ezt az alapvető törvényt csak szükséges fikciónak mondják; fikciónak az árak természetének tudományos analizisében. Pedig mily elragadó szép, mily logikus és kompakt Marx értéktörvénye! Igen, csakhogy lehet tényeket hamis hipotézisekkel is megfejteni...” (11,122)

A magántulajdonról

Igen merész Prohászka álláspontja a magántulajdonnal kapcsolatban is. Több, mint egy félszázad kellett ahhoz, hogy János pápa *Mater et magistra* kezdetű körlevele őt igazolja, amikor a szocializálást és a magántulajdon korlátozását követeli. Prohászka nem tagadja a magánbirtok jogosultságát, csak az erőszakos foglalások, a közjőval ellenkező tőketerjeszkedés ellen lép föl. Világosan látja az élet új tendenciáját, a szociálisabb világ felé tartó fejlődést: fokozatosan „az egyes helyett az összesség fogja kezébe a termelést”. Megállapítja: „Azt azonban nem tudni, hogy a birtokviszony mily változatokon esik át; az a jövő titka” (11,120). Tudatában van annak, hogy forradalmi elveket hirdet (az akkori főpapok „vörösnek” tekintették; ez a tény is közrejátszott az 1911-es indexre tételben). „A szíves olvasó most már tán azt gondolja, hogy a dolgozat írója kész szocialista; de ha ezt gondolja, csalódik. E reflexiókkal csak útját akartam vágni annak az együgyű fölfogásnak, mely a magánbirtoklást illetőleg minden most meglévőben thézist s változatlan dogmát lát, s mely teljesen elzárkózik a társadalmi fejlődésről szóló gondolatok ellen” (11,125).

Az „elzárkózók” között voltak a század végén az egyháziak éppúgy, mint a világi urak. Prohászka már 1894-ben igyekszik felrázni a szociális kérdések iránt közömbös papságot. (*A papság feladata a szociális kérdések körül* [11,40kk]). „A hivatalos Magyarorszag egészen a liberalizmus szekere elé van fogva, hogy a teherhordók és igavonók mily alakjában, fölösleges fejtegetni...” A magára maradt munkás nép prófétát vár, aki elmondja: »szánom a sereget«.

A egyház feladatai

„Hát nem lépett a papság, az a szegények és szenvedők közt forgolódo papság a társadalmi nagy gátszakadás részébe az egyház hajójával, hogy ha kell, magával ezzel a hajóval betömje a rést, s parancsoljon a romboló elemnek? — Kereken kimondom, hogy a papság bizony sehol sem tett eleget a szocializmust meg-

teremtő gonoszság és pogányság ellen — sok helyen elkésett —, máshol meg még most sem tesz semmit. Ne botránkozzunk meg e nyílt szón! Ne ütközzünk meg főleg azon, hogy azt mondom: a »papság«; kivételeket nem sorozhatunk szabályok közé, de viszont a szabály nem tünteti el a kivételt. Hogy kivételek vannak, azt készörömost elismerem, s azok a kivételek tudják s érzik leginkább, hogy árván, elhagyatottan, vándorsziklák gyanánt állnak társaik körében” (11,41).

Prohászka hosszan fejtegeti, külföldi szerzöt is idézve (Lange) a munkásosztály helyzetét, illetve a szociáldemokrácia térhódítását, majd a sürgető feladatokat jelöli meg. A papság érdeklődjék a társadalmi bajok iránt, az iparosok, munkások, a föld népének szenvedései iránt. „Ne kössük... össze magunkat az uralkodó rendszerrel úgy, hogy aztán vele állunk, vele dőlünk. Ne áruljunk egy gyékényen a liberális gazdasági rendszerrel, ne védjük azt”³ (11,48). Az egyháziak pártolják azokat az intézményeket és eljárásokat, amelyek a munkásosztály javát szolgálják. S a papoknak lelkére köti a munkások közti apostolkodást. Egyszóval: Prohászka komolyan veszi az Evangéliumot: „A szegényeknek az evangélium hirdettetik.” Jól tudja, hogy végső soron nem *rendszer*-kérdésről, hanem *ember*-kérdésről van szó. Új világot csak megtért, a szeretetet és igazságosságot gyakorló emberekkel lehet építeni. Innen az egyház evangelizáló küldetésének jelentősége tegnapi is, ma is.

Már 1894-ben, a „Keresztény szociális akció”-ról írva világosan leszögezi: „Ne vakuljunk! A szocializmus nem merő bujtogatás; a szocializmus egy szekta, mely mély, mindent átjáró s megrágó elégedetlenségből szivja hatalmas kifejlését. Nem zavarogni szerető elemek utcai tüntetése; hanem rendszer. Rendszer, mely segíteni akar a világ helyzetén. S honnan népszerűsége? Mert eget-földet renget a kiáltás a segítség után. Segítség pedig azért kell, mert nagy s mély a baj. Ha a kereszténység nem segít: akkor az utópiák vérmes izgalmai s az elkeseredett ember véres öklei a társadalmat beláthatatlan káoszba sodorják. Máris sodorják, mert késedelmesek vagyunk” (11,65–66).

Jött is a véres diktatúra 1919-ben. Prohászka naplójegyzetei és akkori más megnyilatkozásai (például püspöki körlevele, valamint az általa fogalmazott közös püspöki körlevél a kommün bukása után) tanúskodik arról, hogy a borzalmakat ugyan undorral a szívében élte át, de akkor is figyelte az idők jeleit: azt kerestekutatta, hogy miként kell az egyháznak megvalósítania a szükséges reformokat. 1919. július 7-i naplójegyzetében írja: „Nagyon érzem itt a nézet- s a helyzettisztulás szükségét. Konstatáljuk: elvittek mindenünket, amit a történelmi hatalmak adtak; most tehát a belső lényeg és szellem jegecesítse ki magának az új formát. Az egyház az ilyen megrablást mindig exkommunikációval sújtja. Gondolom, ezzel csak a végrehajtó erőszakot ítéli el, de nem kétkedik az Isten gondolatainak érvényesítésében. Tudja, hogy a

³A II. Vatikáni zsinat is hangsúlyozta, hogy az egyház nem köti magát semmiféle társadalmi-politikai rendszerhez.

világ nem kész, s hogy azon bűn s erény dolgozik! Hát mi a lényeg az egyházban? Az, ami a kereszténységben az égből jött s mint isteni erő lépett a világba; szellem és lélek és élet volt, s történelmi csak akkor kezdett lenni, mikor emberi viszonyok közé lépve azokban elhelyezkedett. Sok-sok alakot öltött azóta is végig a történelmen, másokat Keleten, másokat Nyugaton, s ugyancsak különbözőket a klasszikus, a középkori, az újkori egyházban...” (23,309–310). Később, még ebben a jegyzetben felsorolja a korszerűsödés főbb követelményeit, amelyek a II. Vatikáni zsinatra emlékeztetnek: művelt és kollegiális szellemű papságot; a klérus ne alkosson külön osztályt, ne szakadjon el a világiaktól: „ne a tekintély, a joghatóság, hatalom, parancs, hanem a belső elv, a szeretet dirigáljon”; egyházas érzés — népnyelvű liturgia...

A kommunizmus bukása után

A kommunizmus bukása után című, 1919. augusztus 17-i pásztorlevelében (9,26) miután leírta a vörösök garázdálkodását, híveit a következőkre inti⁴:

⁴A körlevélből idézett szakaszokban a kurzívált szöveg Prohászktól származik.

1) „Először is biztosítsuk *munkás-testvéreinket*, hogy mikor a bolsevizmus s annak tatárjárása ellen küzdünk, az nem annyit jelent, hogy a munkásosztálynak bármilyen, még a legkisebb elnyomására is gondolnánk. (...) Ellenkezőleg azt hiszem és vallom, hogy ha a magyar társadalomnak s a vallásos élet megújulásának új forrásai után nézünk s ha égő s vágyó szemmel tartunk szemlét a *magyarság jövőjének valamit érő tényezői fölött*: akkor ezeket *elsősorban a munkásrétegekben, az ipari munkás- s a földműves-osztályban reméljük föltalálni...*”

2) „Második kötelességünk csillapítani s *enyhíteni a szenvedélyeket*, s ezáltal gyökerestől kitépni a gyűlölség s a testvérharc dudáját. (...) Mi zsványokat s *haramiákat nem utánozhatunk*, azok példáját nem követhetjük...”

3) „Harmadik feladatunkat a szervezkedés teszi, hogy keresztény magyar nemzeti alapon szervezzük meg az érdekképviselőt. (...) *Törődjünk a néppel s segítsük törekvéseit* és karoljuk fel érdekeinek szolgálatát...”

4) „Ezzel kapcsolatban negyedik kötelességünk *iskoláink védelme s a keresztény valláserkölcsi alap biztosítása a nevelésben, oktatásban...*”

A húszas évek

Prohászka nemcsak hirdette a szociális elveket, hanem igyekezett azokat a gyakorlatban is megvalósítani. Az ő szellemiségéből született meg Farkas Edit Szociális Missziótársulata. 1915-ben hadiárva házra gyűjtött pénzt, és minden módon igyekezett enyhíteni a világháború által okozott nyomort. 1916-ban a Gazdaszövetség közgyűlésén benyújtotta földbirtok-politikával kapcsolatos tervezetét (22,164). Indítványa részben a német Bodenreformtól nyerte inspirációját. Örökbérlet-indítványát a kisemberek lelkesedéssel fogadták, de a földbirtokosok közönyösen vonogatták vállukat. Prohászka püspök maga Ósiben és Tésen, püspöki birtokain megkezdte az örökbérletek megalakítását. Az 1919-es diktatúra

után a nemzeti szervezkedéstől várta az ország újjászületését. Azért vállalt 1920-ban képviselőiséget is, hogy a nemzetgyűlésben elősegítse a szociális-gazdasági reformok megvalósítását. De csakhamar csalódottan vált meg a közvetlen politikai szerepléstől: keserűen állapította meg, hogy az ún. „keresztény kurzus” csak program volt a kereszténységről, de képviselői nem voltak keresztények (21,276).

Jóllehet a húszas években egyre inkább befelé fordul (Eucharisztia iránti csodálatos áhítata, misztikája tükröződik naplójegyzeteiben és a befejezetlen *Élet kenyere*ben), továbbra is a szociális reformokat sürgeti. Így például 1926-ban, halála előtt kevéssel egyik katolikus nagygyűlésen mondott beszédében:

„Mi az oka munkástömegek hitehagyásának, s ami ezzel együtt jár, mi a szociáldemokrácia erejének forrása, amely a milliókat magával ragadja? A szociáldemokrácia ereje nem Marx Károly filozófiája s nem a történelmi materializmusnak frázisai, melyeket Isten, Krisztus s az Egyház ellen formál. (...) A szociáldemokrácia ereje az a vagyon, föld, ház, otthon, remény nélküli proletáriátus, az emberhez méltó lét anyaföldjéből kiszakított, gyökérvesztett tömegélet és tömeglélek. (...) Ne féljünk a radikalizmus vádjaitól. Aki ezzel vádol, annak mi azt feleljük, hogy voltaképpen csak azt akarjuk, amit XIII. Leó pápa akart. XIII. Leóval hirdetjük, hogy a proletariátusnak joga van emberhez méltó életre, joga van az otthonra, a család fönntartására, a munkának a termelés gyümölcseiben való igazságos részesedésére. (...) Valljuk a magántulajdon szentségét, de nem minden magántulajdonét; nem valljuk a plutokrácia rettenetes uzsoráinak, nem a közjával ellenkező terjeszkedésének jogait. A magántulajdon a kapitalizmusban oly méreteket ölt, hogy arányai elfojtják az életet s kevés kézben halmozzák föl a világ gazdagságát. (...) Tudom, hogy a kapitalizmus is szükséges fejlődési etap, s hogy nem lehet egy termelési módot egyszerűen lefűjni, s helyébe mást dekretálni; de az eddigi fejlődés már mutatja a kapitalizmus egyoldalú túltengéseit, s az egész világot megint a munka s a tőke új közösségbe való egybefoglalására ösztönzi...” (13,285–286).

II. János Pál a *Centesimus annus*ban nem hirdet mást. És Prohászka még abban is „próféta”, hogy Európa, benne Magyarország keresztény gyökereinek felélesztését sürgeti ugyanabban a beszédében. „Mindenekelőtt arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy a nyugat-európai kultúra a kereszténység gyökeréből fakadt, s arról le nem téphető. Hinnünk kell, hogy a kereszténységnek, ahogy missziója volt egészen az újkorig kultúrát teremteni, úgy van missziója most is az isteni erőket a világba állítani s azok kihatását a nemzetekkel megéreztetni. (...) Katolikus emberek kellene a mai világba, magas műveltséggel, de ugyanakkor az örök s végtelen távlatok fényével szemükben!...” (13,187;189).